

Σταύρος Τάξης, *Συνοπτική ιστορία και τοπογραφία της Λέσβου*, φωτομηχανική ανατύπωση της έκδοσης του 1909, επιμέλεια και σύνταξη ευρετηρίων Β. Αναστασιάδης, Σπ. Καραβάς, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Μυτιλήνη 1994, σ. η' + 147 + XXI. — **Σταύρος Τάξης**, *Συνοπτική ιστορία της Λέσβου και τοπογραφία αυτής*, φωτομηχανική ανατύπωση της έκδοσης του 1874, επιμέλεια-παρουσίαση Β. Αναστασιάδης, Σπ. Καραβάς, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Μυτιλήνη 1996, σ. xxv + 54 + xxv

Οι ανατυπώσεις παλαιών μελετών τοπικής ιστορίας γνωρίζουν τα τελευταία χρόνια σχετική άνθηση. Εκτός από τον εκδοτικό οίκο Καραβία, ο οποίος με τη σειρά του «Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών» δραστηριοποιείται από τη δεκαετία του 1960 στον τομέα των «αναστατικών» —όπως τις ονομάζει— εκδόσεων, περιλαμβάνοντας στον κατάλόγό του και μελέτες τοπικής ιστορίας, τα τελευταία χρόνια επιχειρούνται ανάλογες προσπάθειες κυρίως από τοπικούς συλλόγους, δήμους, κοινότητες ή συλλόγους αποδήμων, καθώς και από εκδότες που είτε είναι εγκατεστημένοι στον τόπο που εξετάζει η επανεκδιδόμενη μελέτη είτε διατηρούν προσωπικούς δεσμούς με αυτόν¹. Η τελευταία αυτή πρακτική της αναπαραγωγής εκδόσεων του περασμένου αιώνα ή των αρχών του 20ού, νομίζω ότι κατά κανόνα δεν ακολουθείται προκειμέ-

νου να εξυπηρετηθούν ανάγκες της ιστοριογραφικής έρευνας, ούτε υπακούει σε κάποιο προγραμματισμό επανέκδοσης παλαιών δυσέρετων μελετών. Κυρίως έρχεται να καλύψει τη ζήτηση των τοπικών κοινωνιών για εύληπτες ιστορίες του τόπου τους, οι οποίες θα καταγράψουν με

ΣΤΑΥΡΟΣ Γ. ΤΑΞΗΣ
ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ

Φωτομηχανική άνατύπωση
της έκδοσης του 1909

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΥΤΙΛΗΝΗ 1994

1. Από τις σχετικές ανατυπώσεις των τελευταίων χρόνων θυμίζουμε ενδεικτικά: Α. Βάλληγδας, *Κυθνιακά ήτοι της νήσου Κύθνου χωρογραφία και ιστορία*, εκδ. Σύνδεσμος Κυθνίων - Σύνδεσμος Δρυοπιδέων Κύθνου, Αθήνα 1990, ο ίδιος, *Ιστορία της νήσου Κύθνου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, εκδ. Σύνδεσμος Κυθνίων - Κοινότητα Κύθνου, Αθήνα 1990, Γωσ. Χατζιδάκης, *Η ιστορία της νήσου Μήλου*, Έκδοσις Ενώσεως Μηλίων εν Αθήναις, Αθήνα 1994, Ι. Ψύλλας, *Ιστορία της νήσου Κέα από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, εκδ. Βουρκαριανή, Κέα 1992, Δ. Πασχάλης, *Ιστορία της νήσου Άνδρου*, εκδ. Γ. Δαρδανός, τ. 1-2, Αθήνα 1995, Στ. Καλλίας, *Η Χαλκίς υπό φυσικήν και ιατρικήν έποψιν*, εκδ. Διάμετρος, Χαλκίδα 1997, Μ.-Φ. Ζαλλώνης, *Ιστορία της Τήνου, μεταφρασθείσα εκ του γαλλικού μετά τινων παρατηρήσεων υπό του διδασκάλου Δημητρίου Μ. Μαυρομαρά*, εκδ. Ερίννη, Αθήνα 1997 κ.ά.

χρονολογική σειρά τα γεγονότα που δραματίστηκαν σε αυτούς στο πέρασμα των αιώνων, και παράλληλα θα αναδεικνύουν την ελληνικότητα και την ιδιαιτερότητά τους. Η έλλειψη επαρκούς προσφοράς τέτοιου τύπου σύγχρονων μελετών είναι κατά κύριο λόγο εκείνη που οδηγεί στην αναπαραγωγή των παλαιότερων. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι το φαινόμενο είναι

εντονότερο στο νησιωτικό χώρο, όπου η μεγάλη τουριστική προσέλευση αυξάνει και τη σχετική ζήτηση².

Το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου προχώρησε τα τελευταία χρόνια σε μια σειρά φωτομηχανικών ανατυπώσεων παλαιών εκδόσεων σχετιζόμενων κυρίως με τη Λέσβο, οι οποίες δεν σηματοδοτούνται από το πνεύμα που αναφέραμε παραπάνω και δεν εξυπηρετούν τις ίδιες προτεραιότητες. Οι φροντισμένες, καλαισθητές εκδόσεις της παραπάνω σειράς έχουν γίνει με μεράκι και σεβασμό στην αρχική έκδοσή³, συνοδεύονται δε από σύντομες, περιεκτικές μελέτες που ενημερώνουν τον αναγνώστη για το συγγραφέα και την τύχη του έργου έως σήμερα, τον εισάγουν στο ιδεολογικό κλίμα της εποχής που εκδόθηκαν τα βιβλία, τις

συνθήκες και τους όρους διαμόρφωσης των αντιλήψεων του συγγραφέα τους, και τέλος συμπληρώνονται από ευρετήρια⁴. Τα βιβλία της σειράς αυτής αποτελούν έτσι χρήσιμα εργαλεία για τον μελετητή, ενώ τα ίδια τα κείμενα έρχονται και πάλι στην επιφάνεια ως ιστορικές πηγές και αποκτούν μια δεύτερη περίοδο αναγνωστικής ζωής, εμπλουτισμένη πλέον με τους σύγχρονους προβληματισμούς.

Στο πλαίσιο της σειράς αυτής εντάσσονται και οι ανατυπώσεις της πρώτης και της δεύτερης έκδοσης της ιστορίας της Λέσβου του Σταύρου Τάξη, οι οποίες είχαν εκδοθεί αντιστοίχως στην Κωνσταντινούπολη το 1874 και στο Κάιρο το 1909⁵. Η ανατύπωση της έκδοσης του 1909 συνοδεύεται από προλογικό σημείωμα και ευρετήριο των Β. Αναστασιάδη και Σπ. Καράβα. Στην ανατύπωση της έκδοσης του 1874

2. Το κοινό στο οποίο στοχεύουν οι εκδόσεις αυτές σε ορισμένες περιπτώσεις είναι εμφανές και από την εμφάνιση που επέλεξαν να δώσουν οι εκδότες στα βιβλία τους. Για παράδειγμα, πρόσφατη φωτομηχανική επανέκδοση της ιστορίας της Μυκόνου του Τρ. Ευαγγελίδη έχει (αντθεί) με εξώφυλλο τουριστικού στυλ, και ενώ στη σελίδα τίτλου αναπαράγεται το εξώφυλλο της αρχικής έκδοσης, από το εξώφυλλο της επανέκδοσης, όπως και από το σημείωμα του εκδότη στο οπισθόφυλλο, απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στο γεγονός ότι πρόκειται για βιβλίο το οποίο πρωτοεκδόθηκε στις αρχές του αιώνα, βλ. Τρ. Ευαγγελίδη, *Η Μύκονος. Ιστορία της νήσου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, εκδ. Βιβλιοφιλία, Αθήνα 1996.

3. Η παρατήρηση αυτή κανονικά θα ήταν περιττή ως αυτονόητη. Νομίζω όμως ότι έχει κάποια αξία, καθώς τον τελευταίο καιρό η αγορά κατακλύζεται από «επανεκδόσεις» που παραπλανούν τον αναγνώστη και ευτελίζουν τα κείμενα που υποτίθεται ότι επανεκδίδουν. Πολύ πρόσφατα για παράδειγμα η μελέτη του Ν. Μοσχοβάκη, *Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882 (και φωτ. ανατυπώσεις από τις εκδόσεις Καραβία, Αθήνα 1973 και 1988) «επανεκδόθηκε» μεταγραμμένη στη δημοτική ως: *Το Δημόσιο Δίκαιο στην Ελλάδα την εποχή της Τουρκοκρατίας*, εκδ. Αρχιπέλαγος, Αθήνα Απρίλιος 1998.

4. Εκτός από τα βιβλία του Στ. Τάξη στην ίδια σειρά —της οποίας την ευθύνη έχουν οι Β. Αναστασιάδη και Σπ. Καραβάς— περιλαμβάνονται επίσης οι παρακάτω φωτομηχανικές ανατυπώσεις: Μ. Στεφανίδη, *Χυμεία και Λέσβος. Το Δημαρχικόν χυμείον Μυτιλήνης και Βιβλιογραφία Λέσβου, Μυτιλήνη* 1994, Αρ. Σταυρίδη, *Εγχειρίδιον πολιτικής φυσικής και εμπορικής γεωγραφίας του οθωμανικού κράτους*, Μυτιλήνη 1996, Σπ. Αναγνώστου, *Λεσβιακά, ήτοι συλλογή λαογραφικών περί Λέσβου πραγματειών*, Μυτιλήνη 1996.

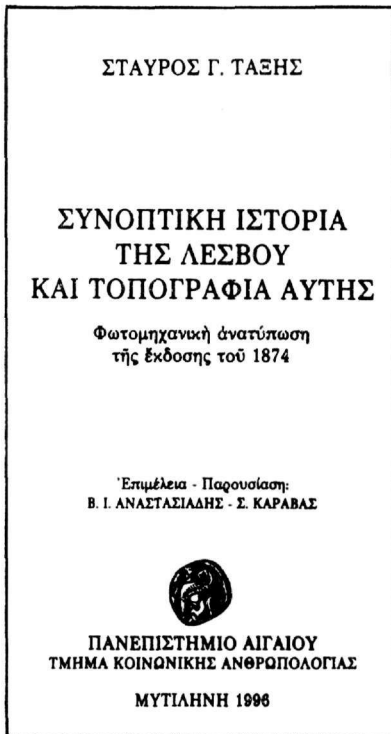
5. Η έκδοση του 1909 είχε και πάλι αναπαραχθεί φωτομηχανικά τη δεκαετία του 1970. Στην εξαντλημένη όμως πλέον αυτή αναπαραγωγή του βιβλίου δεν δηλωνόταν ότι πρόκειται για ανατύπωση ούτε υπήρχαν άλλα εκδοτικά στοιχεία. Πιθανότατα η ανατύπωση εκείνη —παρότι είχε διαφορετική εκδοτική παρουσίαση— εντάσσεται στο κλίμα των ανατυπώσεων βιβλίων για τη Λέσβο από τις «Εκδόσεις Πηγή», που αυτή περίπου την εποχή είχε επιμεληθεί ο Γ. Βαλέτας στη σειρά Λεσβιακή Βιβλιοθήκη, στο πλαίσιο της οποίας είχαν αναπαραχθεί φωτομηχανικά, συνοδευόμενες από εισαγωγικά κείμενα, μελέτες όπως: Σπ. Αναγνώστου, *Η Λεσβιάς, ωδή ήτοι ιστορικών εγκώμιον της νήσου Λέσβου*, πρόλογος Κ. Τσελέκας, εισαγωγή Γ. Βαλέτας, Αθήνα 1972, Σπ. Αναγνώστου, *Λε-*

συμπεριλαμβάνονται δύο ακόμη κείμενα: ένα εισαγωγικό των Β. Αναστασιάδη και Σπ. Καράβα, με τίτλο «Ο Σ. Γ. Τάξης, και η συνοπτική ιστορία της Λέσβου 1874-1909», σ. vii-xxv, και ένα επίμετρο του Σπ. Καράβα που επιγράφεται: «Η Λέσβος τον 19ο αιώνα: Δημογραφικές παρατηρήσεις», σ. III-XXV.

Το βιβλίο του Στ. Τάξη τόσο στη δεύ-

1874 (σ. viii-ix), ακόμη και την εποχή της έκδοσής του 1874, υπήρχαν πληρέστερες μελέτες για την ιστορία του νησιού. Η αξία του έργου του Στ. Τάξη δεν βρίσκεται στα όσα αυτός παραθέτει ως «Ιστορία της Λέσβου», που κατά κανόνα είναι πρόχειρα συλλεγμένες από δεύτερο χέρι πληροφορίες, τις οποίες μάλιστα ενσωματώνει στο κείμενό του συνήθως χωρίς αναφορά στις πηγές. Επίσης απουσιάζει ο ιστοριο-δικός ζήλος, η βασανιστική αναδίφηση σε παλαιά έγγραφα, που χαρακτηρίζουν πολλούς από τους τοπικούς ιστοριογράφους της εποχής του. Η σημασία του έργου του βρίσκεται νομίζω κυρίως στο πλούσιο πληροφοριακό υλικό που παρέχει για τη σύγχρονη του Λέσβου. Ιδιαίτερα μάλιστα στο τρίτο και τέταρτο μέρος της έκδοσής του 1909 —τα οποία επιγράφονται αντιστοίχως: «Η ενεστώσα της νήσου κατάστασις» και «Ιδιαίτερα περιγραφή μίας εκάστης των πόλεων, κωμοπόλεων και κωμών της νήσου» (σ. 61-142)— όπου ο συγγραφέας επιχειρεί μια περιήγηση στον τόπο του, έχουμε λεπτομερή, ζωντανή καταγραφή των οικισμών του νησιού και των δραστηριοτήτων των κατοίκων τους. Θα λέγαμε λοιπόν ότι η «τοπογραφία» του Στ. Τάξη αποδείχθηκε ανθεκτικότερη στο χρόνο από την «ιστορία» του, μέσω της μετατροπής της όμως σε ιστορία. Οι επανεκδόσεις λοιπόν σήμερα των βιβλίων του Στ. Τάξη επιτρέπουν την «αλλαγή χρήσης» τους, καθώς ένα κείμενο που γράφτηκε για να θεραπεύσει την «ιστορία», στη διαδρομή του χρόνου αναδεικνύεται, χάρη στις μαρτυρίες που παρέχει για την κοινωνία και την οικονομία της Λέσβου του τέλους του 19ου αιώνα, σε ιστορική πηγή κατά κύριο λόγο της εποχής που γράφτηκε.

Η ιστοριογραφική απόπειρα του Στ. Τάξη βρίσκεται κοντά —αν και μάλλον υπολείπεται σε ποιότητα και τεκμηρίωση— στο μέσο όρο των μελετών τοπικής ιστορίας που γράφτηκαν την εποχή αυτή για το σύνολο σχεδόν των νησιών του Αιγαίου. Συναπτά και εδώ κανείς τις βασικές ιδεολογικές κατευθύνσεις που εντοπίζονται σε

τερη έκδοση —όσο βέβαια και στην πρώτη η οποία είναι νεανικό και ατελέστερο έργο— νομίζω, δεν συνιστά σημαντική ιστοριογραφική μελέτη. Όπως σημειώνουν και οι επιμελητές των ανατυπώσεων στο περιεκτικό εισαγωγικό κείμενο της επανέκδοσής του

σβιακά ήτοι συλλογή λαογραφικών περι Λέσβου πραγματειών, πρόλογος Κ. Τσελέκας, εισαγωγή Γ. Βαλέτας, Αθήνα 1972, Γ. Αριστείδης, *Τετραλογία πανηγυρική*, πρόλογος Ι. Παπάνης, εισαγωγή Γ. Βαλέτας, Αθήνα 1972.

ανάλογες συγκαιρινές του «τοπικές ιστορίες»: την ανάδειξη του τοπικού και της ιδιαιτερότητάς του, την επίκληση αποκάθαρσης της ιστορικής αλήθειας, από τα ψεύδη που έχουν κατά καιρούς λεχθεί για το δεδομένο τόπο, την επιλογή η ιστορική διήγηση να καλύπτει με χρονολογική τάξη τα γεγονότα «από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς», την έμφαση στις αρχαιοελληνικές ρίζες, την προνομιακή αναφορά στην κλασική αρχαιότητα σε σύγκριση με τις άλλες περιόδους, την υποτονική αναφορά στη βυζαντινή περίοδο⁶, την προβολή των επιτευγμάτων της σύγχρονης με το συγγραφέα εποχής, την παράθεση ιστορικών και γεωγραφικών πληροφοριών, τον πενιχρό προβληματισμό για ζητήματα που σχετίζονται με την οικονομική και κοινωνική ζωή του εξεταζόμενου τόπου στο παρελθόν. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι, αν και ο Στ. Τάξης στέκεται ιδιαίτερα σε στοιχεία για τον πληθυσμό και την οικονομία της Λέσβου, οι πληροφορίες που εισφέρει δεν έχουν χρονικό βάθος. Στην έκδοση μάλιστα του 1909 αναμένει τα δεδομένα των πληροφοριών του, χωρίς καμία αναφορά σε όσα στοιχεία ο ίδιος είχε αναφέρει στην έκδοση του 1874. Βρισκόμασταν τότε ακόμη στην εποχή που η οικονομία αφορούσε μόνο το παρόν, δεν αποτελούσε στοιχείο μελέτης άξιο για την ιστορία.

Βασική διαφορά του Στ. Τάξη από τα πρότυπά του στον ελλαδικό χώρο είναι η εύγλωττη σιωπή, που χαρακτηρίζει έναν έλληνα συγγραφέα που γράφει και ζει στην οθωμανική επικράτεια, σε μια σειρά από ζητήματα. Όπως επισημαίνουν και οι επιμελητές των επανεκδόσεων (ό.π., σ. χίχ), απουσιάζουν οι αναφορές στην ιστορία του

νησιού μετά την οθωμανική κατάκτηση, στο ελληνικό βασίλειο, στη στάση των κατοίκων της Λέσβου κατά την ελληνική Επανάσταση, στο χαρακτήρα της οθωμανικής κυριαρχίας, στη διοίκηση που ασκούν οι οθωμανοί αξιωματούχοι.

Παράλληλα, η απόφαση των επιμελητών να ανατυπώσουν και τις δύο εκδόσεις των δυσέρετων πλέον αρχικών εκδόσεων του βιβλίου διευκολύνει τη συγκριτική γνώση τους. Δεν είναι μόνο οι διαφορετικές προσεγγίσεις σε ορισμένα επιμέρους ζητήματα που επισημαίνονται στο εισαγωγικό σημείωμα της επανέκδοσης του 1874 (σ. xvii-xix). Οι δύο εκδόσεις του ίδιου, αλλά και διαφορετικού ταυτόχρονα βιβλίου, με διαφορά 35 χρόνων, επιτρέπουν να προσεγγίσουμε τις εξελίξεις που συντελούνται στη Λέσβο, καθώς και τις επιπτώσεις που έχουν αυτές στην οπτική του συγγραφέα. Δίδεται έτσι η ευκαιρία να παρακολουθήσουμε τις απόψεις ενός μέσου λόγιου της εποχής και τις μεταλλαγές που αυτές υφίστανται με το πέρασμα του χρόνου και την αλλαγή των κοινωνικών δεδομένων. Η ανάγνωση των δύο εκδόσεων του βιβλίου του Στ. Τάξη επιτρέπει έτσι να παρακολουθήσουμε τις αναγνώσεις του συγγραφέα για τον κόσμο του σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές. Η χρονική συγκυρία μάλιστα είναι ευνοϊκή, καθώς πρόκειται για το τέλος του 19ου αιώνα, την εποχή δηλαδή που η Λέσβος ζει την ορμητική είσοδό της στον κόσμο της βιομηχανίας⁷.

Η ανατύπωση της έκδοσης του 1874 κλείνει με μία συνοπτική, εμπεριστατωμένη μελέτη του Σπ. Καράβα για τα δημογραφικά δεδομένα της Λέσβου κατά τον 19ο αιώνα. Ο συγγραφέας καταγράφει αναλυτικά τις πηγές πληροφοριών που διαθέ-

6. Όπως επισημαίνουν οι επιμελητές των δύο ανατυπώσεων (ό.π., σ. X και xviii-xviii) στην έκδοση του 1874, από τις 11 σελίδες που αφορούν την ιστορία του νησιού, οι 9 αφιερώνονται στο διάστημα ως την οθωμανική κατάκτηση. Ανάλογη είναι η προβολή της χρονικής αυτής περιόδου και στην έκδοση του 1909.

7. Σημειώνουμε ότι η οικονομική ανάπτυξη της Λέσβου κατά τον τελευταίο αιώνα της οθωμανικής κατάκτησης έχει αποτελέσει αντικείμενο πρόσφατα δημοσιευθέντων μελετών, όπως, Ευριδίκη Σιφναίου, *Λέσβος. Οικονομική και κοινωνική ιστορία (1840-1912)*, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1996.

τουμε για τον χριστιανικό και μουσουλμανικό πληθυσμό του νησιού, διορθώνει πιθανά λάθη στις εκτιμήσεις των πληροφοριοδοτών, επεξεργάζεται κριτικά τα αριθμητικά στοιχεία, επισημαίνει τις παγίδες που συχνά κρύβουν οι πηγές της περιόδου, επιχειρεί να αποκαταστήσει —όσο αυτό είναι δυνατό— μια ευκρινέστερη εικόνα για τα πληθυσμιακά μεγέθη του νησιού και διερευνά τις συνιστώσες εκείνες που επέτρεψαν την αύξηση του χριστιανικού πλη-

θυσμού, παράλληλα με τη συρρίκνωση του μουσουλμανικού στα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Πλουτίζεται έτσι η γνώση μας για τον πληθυσμό του νησιού, ταυτόχρονα όμως αποκαλύπτεται για μια ακόμη φορά ο δύσβατος δρόμος που έχει να διανύσει όποιος επιχειρεί να εξετάσει ζητήματα που έχουν σχέση με τον πληθυσμό περιοχών του ελληνικού χώρου, σε εποχές που απουσιάζουν αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

The Communist Manifesto, a modern edition. Karl Marx and Frederick Engels with an introduction by Eric Hobsbawm, Verso, London-New York 1998, σ. 87

Σε μια εποχή που όλες οι απόψεις ξανασυζητούνται και τα νέα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα οδηγούν τους επιστήμονες στο να ξαναμελετήσουν τις θεωρίες του Μαρξ, η επέτειος των εκατόν πενήντα χρόνων από την έκδοση του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου» έκανε πολλούς να ξανασκέψουν σ' αυτό¹, το οποίο αναμφισβήτητα αποτελεί ένα διανοητικό εργαλείο. Αν και γράφτηκε πριν από εκατόν πενήντα χρόνια, απαντά σε σύγχρονα κοινωνικά ερωτήματα, καθώς οι συγγραφείς του παρουσίασαν με πολύ σαφή τρόπο τους στοχασμούς τους, που σφράγισαν όχι μόνο τη σκέψη του 19ου, αλλά και του 20ού αιώνα².

Με την ευκαιρία των εκατόν πενήντα

χρόνων από την πρώτη έκδοση του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου», σε μια επετειακή επανέκδοση του επαναστατικού αυτού εγχειριδίου, η εισαγωγή του Eric Hobsbawm προσδίδει έναν ιδιαίτερα επικαιρικό χαρακτήρα, καθώς συμβάλλει στη συζήτηση που έχει ανοίξει για την «επιστροφή του Μαρξ».

Η εισαγωγή αυτή χωρίζεται σε πέντε μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται λεπτομερειακά οι διαδοχικές εκδόσεις του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου». Η πρώτη έκδοσή του πραγματοποιήθηκε τις παραμονές του ξεσπάσματος των επαναστάσεων του 1848, οι οποίες εξαπλώθηκαν κατά τον Hobsbawm, όπως η φωτιά στο δάσος, από το Παρίσι σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Ακολούθησαν διάφορες άλλες εκδόσεις και μέσα σε σαράντα χρόνια το Μανιφέστο κατέκτησε όλο τον κόσμο, προωθούμενο από την άνοδο των σοσιαλιστικών κομμάτων. Ακόμη και πριν από την Ρωσική Επανάσταση το Μανιφέστο είχε εκατοντάδες εκδόσεις, σε 30 περίπου γλώσσες, συμπεριλαμβανομένων τριών εκδόσεων στην ιαπωνική και μιας στην κινεζική γλώσσα.

Υπήρχε μια άνιση γεωγραφική κατανομή της μετάφρασης του Μανιφέστου στην Ευρώπη, που αντανακλούσε την άνι-

1. *The Communist Manifesto* – New Interpretation Endinburgh University, 1998 & *The Communist Manifesto now*, Merlin Press, 1998. Στο άρθρο «Η ουτοπική ιδέα της εργατικής κυβέρνησης», επιμέλεια Ρούσσο Βρανάς, εφημ. *Νέα*, 2 Ιουλίου 1998. Επίσης: «Διαβάζοντας ξανά το μανιφέστο», Θανάση Γιαλιέτη, εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 7 Ιουνίου 1998. «Ο Χομπσμπάουμ για το Κομμουνιστικό Μανιφέστο», Δήμητρα Λαμπροπούλου, εφημ. *Πρω*, 7 Ιουνίου 1998.

2. Isaiah Berlin: *Καρλ Μαρξ*. Μετάφραση Γ. Ν. Μερτίκας, Εκδόσεις Scripta, Αθήνα 1998.